

ૐ

ભૂમિકા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ સંમેલન

બ્રહ્માંડમાંના પ્રાણાપાનના સંધિસમયે પોતાના શરીરમાંના પ્રાણ-
તત્ત્વની શુદ્ધિ કરવામાટે સમષ્ટિના પ્રાણરૂપ સૂર્યમાં રહેલા અંતર્યામીની
ઉપાસનારૂપ જે વૈદિકકર્મ દિગ્નેવડે કરવામાં આવે છે તે સંધ્યા કહેવાય
છે. બ્રહ્માંડમાંના પ્રાણાપાનનો વિશેષ સમય રહેનારો સંધિ સવાર,
બપોર, સાંજ અને અર્ધરાત્રિએ થાય છે, તે શરીરમાંના પ્રાણાપાનના
વિશેષ સમય રહેનારા સંધિનો સમય પણ બહુમા તેજ હોય છે. એ
રીતે પિંડમાં અને બ્રહ્માંડમાં જ્યારે પ્રાણાપાનનું વહન સિધ્ધિ પડી તે
અંતેના સંધિરૂપ જે સુષુમ્ણા તેનું વહન વર્તમાન હોય ત્યારે દિગ્નેએ
સંધ્યોપાસના કરવી એમ કૃપાલુ મહર્ષિઓએ નિર્માણ કર્યું છે. મધ્ય-
રાત્રિએ સંધ્યાવંદન કરવાનું કાર્ય દિગ્નેને કષ્ટરૂપ જણાશે એમ વિચારી
તે પરમકારણિક મહર્ષિઓએ તે સમયમાટે આગ્રહ જણાવ્યો નથી,
પણ માત્ર ત્રિકાલ સંધ્યાવંદન કરવાનીજ આવશ્યકતા જણાવી છે.

સુદ્રા, ન્યાસ અને શાપવિમોચનાદિ તાંત્રિક ને ક્ષેપક વિષએ
તદિક્ક્રિયામાં અગત્યના ન હોવાથી તે આ પુસ્તકમાં આપ્યા નથી,
મિજ પ્રત્યેક મંત્રના આરંભમાં ઋષિ, દેવતા, હંદ ને વિનિયોગ
સ્કૃતમાં બોલી જવાની વિશેષ આવશ્યકતા ન હોવાથી તે સંસ્કૃતમાં
આપ્યા નથી, માત્ર સ્મરણમાં રહેવામાટે જુજરાતીમાં આપેલા છે.
“અહરહઃ સંધ્યામુષાસીત” (દિગ્ને નિત્ય નિત્ય સંધ્યાવંદન કરવું)
તમ ઊપદેશમગ્વાનની આજ્ઞા છે. સ્મૃતિઓમાં પણ પૂજ્ય મહર્ષિઓએ
જિને સંધ્યાવંદન કરવાની બહુ બહુ આવશ્યકતા બતાવી છે. વળી
મહાભારત પણ દિવસ સંધ્યાવંદન નહિ કરવાથી દિગ્ને (બ્રહ્માણ,

૨૭૯૦૮

ક્ષત્રિય ને વૈશ્ય) શૂન્ભાવને પામે છે, એટલે કે તેનાં શરીર. ઈદ્રિયો, પ્રાણ ને અંતઃકરણમાં બહુ તમોગુણ વ્યાપ્ત થાય છે, અને તેથી સદસહવિચારનો નિર્ણય કરવામાં તે અશક્ત થતો જાય છે માટે ખોતાનો ક્ષત્કર્પ દૃષ્ટનાર દિને યથાકાલે યથાવિધિ સંધ્યોપાસન કરવામાં પ્રમાદ નહિ કરતાં સૂતકના અને અસુગવડતાના સમયમાં પણ યથાવિધિ સંધ્યાવંદન કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પ્રાતઃકાલમાં જ્યારે નક્ષત્રો સ્પષ્ટ દેખાતાં હોય ત્યારે પ્રાતઃ-સંધ્યાનો આરંભ કરે તો તે ઉત્તમ કાલ, નક્ષત્રો ન દેખાતાં હોય એવે સમયે આરંભ કરે તો તે મધ્યમ કાલ, ને સૂર્યોદય થયા પછી આરંભ કરે તો તે કનિષ્ઠ કાલ છે. સાયંકાલે સૂર્ય સ્પષ્ટ દેખાતાં છતાં સંધ્યાવંદનનો આરંભ કરે તો તે ઉત્તમ કાલ, સૂર્ય આશમી ગયા પછી આરંભ કરે તો તે મધ્યમ કાલ, ને નક્ષત્ર દેખાયા પછી આરંભ કરે તો તે કનિષ્ઠ કાલ જાણવો. દોઢ પ્રહર દિવસ ચઢ્યા પછીથી ઠેક સાયંકાલસુત્રી માધ્યાહ્નિસંધ્યાનો સમય ગણાય છે. પ્રાતઃસંધ્યાદિના જે ઉત્તમમધ્યમ સમય કહ્યા તેમનું ઉલ્લંઘન થઈ જાય તો પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્તે એક અર્ધ્ય વખતે આપવો. અત્યંત અશક્તિને લીધે સંધ્યાનો લોપ થયો હોય તો પ્રત્યેક સંધ્યાદીક સો સો ગાયત્રીનો જપ કરવો. ત્રણ કરતાં અધિક દિવસ સંધ્યાનો લોપ થયો હોય તો ઉપવાસાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. શ્રાદ્ધમાં જન્મ્યા હોય તેણે દશ ગાયત્રીવડે મંત્રેણું જલ પીધા પછી સાંજની સંધ્યા કરવી. સંધ્યાવિનાનાં અન્યકર્મો આ ગ્રંથમાં સંક્ષેપમાં આપ્યાં છે માટે જેમને એ કર્મો વિસ્તારથી જાણવાની અભિરુચિ થાય તેમણે શ્રીચતુર્વેદીય આહુતિકપ્રકાશ વાંચવું. ॥ इति शिवम् ॥

* જો અનુકૂળતા નહોવાથી બધી સંધ્યા ન થઈ શકે એમ હોય તો અર્ધ્યપ્રદાન અને દશ ગાયત્રીમંત્રનો જપ એ અવશ્ય કરવાં જોઈએ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૮-૦૬ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ અમુલ્યેષ્ય સંદ્યાદિ ૬મી

વિષય ૫૪૨: ૪૩૪

॥ श्रीसद्गुरुर्विजयतेतमाम् ॥

॥ श्रीयजुर्वेदीय सध्यादि नित्यकर्म ॥

प्रातःकालમાં જોડી પોતાના ઇષ્ટદેવનું ધ્યાન તથા પોતાના શ્રીગુરુએ ઉપદેશ કરેલા ઇષ્ટમેત્રનો યથાશક્તિ જપ કરી, પૃથ્વીની ક્ષમા માગી, શય્યામાંથી નીચે જાતરી, ગુરુજનોને વંદન કરી, પશ્ચાત્ આંખો ધોઈ, કોગળા કરી, આચમન લઈ, મહામૂત્રનો ત્યાગ કરવા જવું. પછી યથાવિધિ હાથપગાદિ ધોઈ, કોગળા કરી, યેગ્ય વૃક્ષનું પાર કિંવા દશ આંગળા લોંબું અને ટથલી આંગળીજેવું જાડું, સરલ ને જલવાળું દાંતણ એક સ્થાને બેસીને કરવું. પછી ઘેર સ્નાન કરવું હોય તો તે નીચે પ્રમાણે કરવું.

॥ ઉષ્ણોદકસ્નાનવિધિ ॥

ઘરે ઉષ્ણજલવડે* સ્નાન કરવું. ગૃહસ્થે બવતાસુધી ઘેર ટાઢ જલવડે સ્નાન કરવું નહિ. પાત્રમાં તીર્થભાવનાએ થોડું ટાડું જલ રેડી તે ઉપર ઉષ્ણ જલ નાંખવું. પશ્ચાત્ પૂર્વાભિમુખે કિંવા ઉત્તરાભિમુખે બેસી, આચમન લઈ, મંદસ્પ કરવો. પછી ઓં શં નો દેવીર્મહિશ્ચ આપો

* સગાંનું મરણ, પુત્રાદિકને જન્મકલ, મંકાંતિ, આદિદિવસ, પોતાનો જન્મદિવસ અને સ્પર્શને અયોગ્ય એવી વસ્તુનો કિંવા પ્રાણીનો સ્પર્શ એ નિમિત્ત હોય તો ગૃહસ્થે ઉષ્ણ જલે સ્નાન કરવું નહિ, પણ બવતાસુધી ક્ષીલણ જલે સ્નાન કરવું.

મઘન્તુ પીતયે શં યોરમિન્નવન્તુ નઃ ॥ ૐ આપઃ પુનંતુ૦^૧
 ૐ કુપદાદિષ૦^૨ ને ૐ આપો હિ છા મયો૦^૩ એ મંત્રોપડે તે
 જલ અભિમંત્રી ગંગાદિ તીર્થોનું સ્મરણ કરી સ્નાન કરવું. ધરે સ્નાન
 કરવામાં આચમન, અધમર્ષણ અને તર્પણ કરવાં નહિ. સ્નાન કર્યા
 પછી આચમન અને માર્જન ક્રિયા આચમન એ કરવાં. એ રીતે સ્નાન
 કરી, સૂકાયેલું પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરી, સ્નાનસમયે પહેરેલું બીનું વસ્ત્ર
 નીચે નહિ પડવા દેતાં ઢીંચણની કિપરથી ઊતારવું. નીચોવેલું તે વસ્ત્ર કર્મ-
 કાલે ખભાઉપર ધરવું નહિ. જ્યારે પુરુષ અશુચિ હોય ત્યારે તેણે મૌન-
 પૂર્વક સ્નાન કરી, પછી આચમન કરી, પુનઃ વિધિપૂર્વક સ્નાન કરવું.

॥ ગૌણસ્નાન ॥

ૐ આપો હિ છા^૧ ઇત્યાદિ મંત્રવડે અંગને પ્રોક્ષણ કરવું તે
 મંત્રસ્નાન, દશ ગાયત્રીમંત્રથી જલ મંત્રી તે જલથી અંગને પ્રોક્ષણ
 કરવું તે ગાયત્રીસ્નાન, ભસ્મથી સ્નાન કરવું (શરીરના ભાગોને થોડી
 થોડી ભસ્મ લગાડવી) તે આગ્નેયસ્નાન, વસ્ત્ર ષડ્ભાગો તેવડે શરીરને
 હુંકવું તે કાપિલસ્નાન, મૃત્તિકાથી સ્નાન કરવું તે પાર્થિવસ્નાન ને
 આત્મચિંતન કરવું તે માનસસ્નાન ગણાય છે. એમાંનું જે ગૌણસ્નાન
 કરવું હોય તેનો સંકલ્પ કરીને તે ગૌણસ્નાન કરવું. પ્રત્યેક સ્નાનને
 અંતે ધોયેલું વસ્ત્ર પહેરી, ધોયેલું ઉપવસ્ત્ર ધારણ કરવું. ગૌણસ્નાન
 કરવાથી જપ તથા સંધ્યા ઇત્યાદિ કરી શકાય છે, પરંતુ તેવા સ્નાનથી
 શ્રાદ્ધકર્મ તથા દેવપૂજા ઇત્યાદિ કરી શકાતાં નથી. આ સ્નાનો શરીર

૧ આ મંત્ર માધ્યાહ્નિસંધ્યામાં પૂરો આપેલો છે, પૃષ્ઠ ૧૬ મું
 જુઓ. ૨ આ મંત્ર પ્રાતઃસંધ્યામાં પૂરો આપેલો છે, પૃષ્ઠ ૧૨મું
 જુઓ. ૩-૪ આ મંત્ર પ્રાતઃસંધ્યામાં પૃષ્ઠ ૧૧ મે જુઓ.

સ્વસ્થ ન હોય તે પ્રસંગમાંજ કરવાનાં છે. શરીર સ્વસ્થ હોય છતાં ગ્રૈહસ્નાન કરી સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરવું એ યોગ્ય નથી.

॥ મસ્મનાં ત્રિપુણ્ડ્રનો વિધિ ॥

સ્નાન કરી રક્ષા પછી તેના અંતમાં, અને સંધ્યા, જપ, હોમ, વૈશ્વદેવ, દેવપૂજન, ચતુ, શ્રાદ્ધ, દાન તથા સ્વાધ્યાયના આરંભમાં અવશ્ય ભસ્મનાં ત્રિપુણ્ડ્ર કરવાં જોઈએ, વા હોવાં જોઈએ. હાથા હાથમાં થોડી ભસ્મ લઈ, તેપર જમણે હાથ રાખી, સંપુટ કરી, ઝં મગ્નિરિતિ મસ્મ, વાયુરિતિ મસ્મ, જલમિતિ મસ્મ, સ્થલમિતિ મસ્મ, વ્યોમેતિ મસ્મ, સર્વે હ વા હ્ મસ્મ, મન ણતાનિ ચર્મૂષિ મસ્માનિ ॥ એ મંત્રવડે તે ભસ્મને મંત્રી તેમાં ઝં આપો જ્યોતી રસોઽમૃતં બ્રહ્મ મૂર્ધ્નુવઃ સ્વરોમ્ ॥ એ મંત્રવડે થોડું જલ નાંખી, પછી અને હાથની વચલી ત્રણ આંગળીઓવડે તે ભસ્મને ઝં ક્યંચકં યજા-મહે સુગંધિ પુષ્ટિવર્ધનમ્ । ઉર્વારુકમિવ વંધનાન્મૃત્યોર્મુક્તીય માઽમૃતાન્ ॥ એ મંત્ર બોલી મસળવી. પછી તે શ્રીસૂર્યને પ્રદર્શિત કરી તે ભસ્મવડે લલાટ, કંઠ, હૃદય, ખભા, બાહુઓના સંધિઓ, પડખાં, નાભિ, પાંસળાં અને શિર એ સ્થાનકે ઝં નમઃ શિવાય ॥ એ મંત્રથી ત્રિપુણ્ડ્ર (ત્રણ આડી રેખાઓ) કરવાં.

॥ અથ સંધ્યાપ્રયોગઃ ॥

॥ અથ પ્રાતઃસંધ્યા ॥

બહાર જલાશ્રમમાં ટાઢે પાણીએ કે ઘેર ઉષ્ણ પાણીએ વિધિ-પૂર્વક સ્નાન કરી રક્ષા પછી પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરી, હાથા ખભાપર ખીંજું

પવિત્ર ઉપવસ્ત્ર રાખી, પવિત્ર સ્થાને, પવિત્ર આસનપર,^૧ પૂર્વાભિમુખે સ્વસ્તિકાદિ આસનથી બેસવું. આગળ બે તરભાણી, પવિત્ર જલથી^૨ ભરેલું પંચપાત્ર, આચમની, અર્ધાઉં તથા અર્ધ્યપ્રદાન કરવાના જલનું પાત્ર^૩ એ રાખવાં. પછી સ્વસ્થ થઈ ભસ્મનાં (વિભૂતિનાં) શરીરના લલાટાદિ ભાગપર વિધિપૂર્વક ત્રિપુણ્ડ્ર કરવાં. પછી હાથ ધોઈ, જમણા હાથની હથેળીમાં એક માપભાર સોનાની ગોળા હુમે એટલું જલ લઈ, તે હાથનો અંગૂઠો તથા ટચલી આંગળીને પૃથક્ રાખી, તે હાથને ડાબા હાથની તર્જની આંગળી ચત્તી અડાડી રાખી, આચમન^૪ કરી, તે હથેળીને ધોઈ નાંખવી. આચમન લઈ રહ્યા પછી પ્રત્યેક સમયે તે હથેળી ધોવાની છે એ સ્મરણમાં રાખવું. પછી નીચે લખેલો ગાયત્રી-મંત્ર બોલી શિખા બાંધવી:—

૧ દર્ભનું, મૃગચર્મનું, વ્યાઘ્રચર્મનું કે જીનનું બનાવેલું આસન સંધ્યાવંદનના કામમાં લેવું. કેવલ જિઘાડી ભૂમિપર કે લાકડાના જિઘાડા આસનપર કે સૂત્રાઉ વસ્ત્રપર બેસી સંધ્યાવંદન કરવું નહિ.

૨ એ પાણી શીણવાળું, પરપોટાવાળું, જિનું, ખારું કિંવા ડોળું ન જોઈએ. ડોળું જલ હોય તો તેને નિર્મલ કરી ઉપયોગમાં લેવું. જિનું જલ શુદ્ધ હોય, ને તે વિના બીજું ટાકું જલ અપ્રાપ્ય હોય તો તેને ટાકું પાડી કામમાં લેવું. જે દેશનું પાણી ભૂમિના દોપને લાંબે ખારાશવાળું હોય તે દેશમાં તેવા જલને દશ ગાયત્રીમંત્રથી અભિમંત્રી ઉપયોગમાં લેવું.

૩ એ પાત્રો તાંબાનાં, રૂપાનાં કિંવા સોનાનાં હોવાં જોઈએ.

૪ આચમન કરતી વેલા હસવું કે બોલવું નહિ, તેમજ આંકું-અવળું જોવું નહિ. પગમાં કાંઈ ન પહેરવું, ગળામાં વસ્ત્ર ન વીંટાળવું, તેમજ માથે પણ વસ્ત્રાદિ કાંઈ ન બાંધવું. આચમન જમણા હાથના અંગૂઠાના મૂલઆગળથી કરવું.

ૐ । મૂર્ધુવઃ સ્વઃ । ૐ તત્સવિતુર્વરેણ્યં મર્ગો દેવસ્ય
ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ૐ ॥ ૫

૫ ગાયત્રી=ગાયત્રી. ગાનારને (યથાવિધિ જપ કરનારને) પાપથી ત.રે છે માટે તે મંત્ર ગાયત્રી (ગાયત્રીછંદરૂપ મંત્ર) કહેવાય છે.

ૐ એ શબ્દ શ્રીઈશ્વરનો વાચક છે. પ્રત્યેક વૈદિકમંત્રના આરંભમાં તેને ઉચ્ચાર કરવાની આવશ્યકતા છે. મૂઃ મુઃ સ્વઃ એ ત્રણ વ્યાહતિઓ છે. વેદમાંથી સારરૂપે ગ્રહણ કરેલ તે વ્યાહતિ કહેવાય છે. એ ત્રણ વ્યાહતિઓ અહીં સૂર્યના તેજના (ભર્ગના) વિશેષરૂપે વપરાયેલી છે. સૂર્યનું એ તેજ પૃથ્વી, અંતરિક્ષ અને સ્વર્ગમાં વ્યાપેલું છે એ તેનો ભાવાય છે. આઠ આઠ ઋક્ષરત્ન એક ચરણ એવાં ત્રણ ચરણ મળીને ગાયત્રી થાય છે માટે તેને ત્રિપદા પણ કહે છે. પહેલા ચરણમાં ૫યં છે તેનું ણિયં ગણવાથી તત્સથી દયાત્ સુધીના ૨૪ અક્ષરો થાય છે, તે આ પ્રમાણે:—

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬
તત્સ વિ તુ વ્ રે ણિ યં, મર્ગો દે વ સ્ય ધી મ હિ,
૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪

ધિ યો યો નઃ પ્ર ચો દ યાત્ ॥

શબ્દાર્થ:—સમળા પદ્યોને ઉત્પન્ન કરનાર [તથા] પ્રકાશવાળા [એવા જે સૂર્ય] તેના ઉત્તમ તેજનું [અમે] ધ્યાન કરીએ છીએ; જે [તેજ] અમારી બુદ્ધિને [ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષમાં] પ્રેરે છે,—જે અમારી બુદ્ધિને એ ચારે પુરુષાર્થોમાં યથાયોગ્ય વિજય મેળવી સકાય એવું સામર્થ્ય આપે છે.

તત્ત્વપદના અભેદરૂપે પણ શ્રીશંકરભાષ્યમાં આ મંત્રનો અર્થ કરેલો છે. તેમાટે શ્રીમુખોદ્ધત્પત્તા ગુણો.

પછી ઐ મૂઃ પુનાતુ એ મંત્ર બોલી પહેલું, ઐ મુચઃ પુનાતુ એ મંત્ર બોલી બીજું, અને ઐ સ્વઃ પુનાતુ એ મંત્ર બોલી ત્રીજું એમ ત્રણ આચમન લેવાં.

ત્યારપછી હાથવામાં આવે છે તે મંત્ર બોલી પોતાના માથાપર માર્જન કરવું,—જમણા હાથનાં આંગળાંઓદ્વારા વાદર્ભદ્વારા માથાઉપર થોડું જલ છાંટવું:—

ૐ । અપવિત્રઃ પવિત્રો વા, સર્વાવસ્થાં ગતોઽપિ વા ।

ઘઃ સ્મરેત્પુંઢરીકાક્ષં, સ વાહ્યાભ્યંતરઃ શુચિઃ ॥ ૧ ॥

એના ઋષિ વામદેવ, દેવતા વિષ્ણુ ને હંદ અનુષ્ટુપ્ છે. કોષ્ટ ગ્રંથોમાં અનુષ્ટુપ્ને સ્થલે સુતલં એવા નામનો હંદ પણ દર્શો છે. વાહ્યાભ્યંતરના પવિત્રતા કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

માર્જન થઈ રહ્યા પછી નીચે લખેલો મંત્ર બોલી પોતાના આસનને માર્જન કરવું:—

ૐ । ધૃધિવ ત્વયા ધૃતા લોકા, દેવિ ત્વં વિષ્ણુના ધૃતા ।

ત્વં ચ ધારણ માં દેવિ, પવિત્રં કુરુ ચાસનમ્ ॥ ૨ ॥

એના મેરુપૃથ ઋષિ, કૂર્મ દેવતા ને અનુષ્ટુપ્ હંદ છે. આસન-શુદ્ધિ એટલે આસનની પવિત્રતા કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

ત્યારપછી બે આચમન લામ ત્રણ પ્રાણાયામ કરવા. પ્રાણાયામનો સામાન્ય વિધિ નીચે પ્રમાણે છે:—

આંખો બંધ રાખી, મૈન ધારણ કરી, ડાબા નસકોરાદ્વારા થોડો રેચક કરી, પછી જમણા હાથની અનામિકા તથા ટચલી આંગળાથી નાકનું ડાહું છિદ્ર દબાવી, જમણા છિદ્રદ્વારા બહારના અમૃતમય વાયુનું ઉદરભણી યથાશક્તિ આકર્ષણ કરવું. એ સમયે ગુદાને સંકોચવી. પછી અંગૂઠાવડે નાકનું જમણું છિદ્ર પણ રોકી દેવું, અને ડોકને નીચી નમાવી નીચેના મંત્રનું મનમાં ત્રણ વાર સ્મરણ કરતાંસુધી તે પૂરેલા પવનને

રોકી રાખવો. પછી ડોકને પૂર્વપત્ત ઉઘી કરી, નાભિને યથાશક્તિ ખરડા-
ભણી ખેંચી, નાકના ડાબા છિદ્રઉપરથી અનામિકા તથા ટચલી આંગળી
જીપાડી લઇ તે વાટે અંતરના પવનને ધીરે ધીરે બહાર કાઢવો. આ
એક પ્રાણાયામ થયો. આવા ત્રણ પ્રાણાયામ કરવાના છે:—

ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः
ॐ सत्यं । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः
प्रचोदयात् ॥ ॐ आपो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम् ॥ ६
પછી નીચે જતાવેલી રીતે સંધ્યોપાસનાનો સંકલ્પ કરવો:—

૬ ઐકાર એટલે પ્રણવના પરબ્રહ્મ ઋષિ, પરમાત્મા દેવતા ને
દૈવીગાયત્રી હંદ છે. વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ, ભરદ્વાજ, ગૌતમ, અત્રિ,
વસિષ્ઠ ને કશ્યપ એ સાત, સાત વ્યાહતિના ઋષિઓ છે; અગ્નિ, વાયુ,
આદિત્ય, બૃહસ્પતિ, વરુણ, ઇંદ્ર ને વિશ્વેદેવા એ સાત, સાત વ્યાહતિના
દેવો છે; અને ગાયત્રી, ઉષ્ણિહ, અનુષ્ટુપ્, બૃહતી, પંક્તિ, ત્રિષ્ટુપ્ ને
જગતી એ સાત, સાત વ્યાહતિના હંદો છે. ગાયત્રીમંત્રના વિશ્વામિત્ર
ઋષિ, સવિતા દેવતા ને ગાયત્રી હંદ છે. ગાયત્રીના શિરના પ્રજાપતિ
ઋષિ; બ્રહ્મા, અગ્નિ વાયુ ને આદિત્ય દેવતા, અને યજુષ્ હંદ છે.
એ બધા મંત્રનો પ્રાણાયામમાં ઉપયોગ છે.

ગાયત્રીની આગળ જે સાત વ્યાહતિ છે તે સૂર્યના તેજના
વિશેષણરૂપે છે. સૂર્યનું ઉપાસના કરવાયોગ્ય જે તેજ (ભર્ગ) તે કહેલા
સાતે શ્લોકમાં સાત કિરણોવડે વ્યાપીને રહેલું છે એ તેનો ભાવાર્થ છે.

ગાયત્રીનો શિરોભાગ પશ્ચ સૂર્યના તેજના વિશેષણરૂપ છે. તેનો અર્થ
આ પ્રમાણે છે:—[વળી એ તેજ]. જલરૂપ, જ્યોતીરૂપ, રસરૂપ, અમૃતરૂપ,
વ્યાપકરૂપ, ઉપજાવનાર, રક્ષણ કરનાર, લય કરનાર તથા ઐકારરૂપ છે.

અત્રાચ મહામાંગલ્યપદે અમુકમાસે^૧ અમુકપક્ષે^૨ અમુક-
તિથૌ^૩ અમુકવાસરે^૪ યથાવર્તમાનનક્ષત્રયોગકરણલગ્નમુદ્દૂત-
સમવાયે એવંગ્રહગણવિશિષ્ટાયાં શુભપુણ્યતિથૌ મમોપાત્ત-
દુરિતક્ષયાર્થે પ્રાતઃસંધ્યાપાસનમઢં કરિવ્યે ॥

પછી બંને હાથ જોડી રાખી નીચેના મંત્રોદ્વારા ગાયત્રીનું
આવાહન કરવું:—

ૐ । ગાયત્રીં ત્ર્યક્ષરાં બાલાં, સાક્ષમૂત્રકર્મંડલુમ્ ।
રક્તવસ્ત્રાં ચતુર્વક્ત્રાં, હંસવાહનસંસ્થિતામ્ ॥ ૧ ॥

૭ અહીં જે માસ હોય તે કહેવો:—જેમ કાર્તિકમાસે, માર્ગ-
શીર્ષમાસે, પૌષમાસે, માઘમાસે, ફાલ્ગુનમાસે, ચૈત્રમાસે,
વૈશાખમાસે, જ્યેષ્ઠમાસે, આષાઢમાસે, શ્રાવણમાસે, ભાદ્રપદ-
માસે, આશ્વિનમાસે, અધિકમાસે.

૮ અહીં જેમાંનું જે પખવાડિયું હોય તે કહેવું:—જેમ શુક્લપક્ષે,
કૃષ્ણપક્ષે.

૯ અહીં જે તિથિ હોય તે કહેવી:—જેમ પ્રતિપત્તિથૌ, દ્વિતીયા-
યાં તિથૌ, તૃતીયાયાં તિથૌ, ચતુર્થ્યાં તિથૌ, પંચમ્યાં તિથૌ,
ષષ્ઠ્યાં તિથૌ, સપ્તમ્યાં તિથૌ, અષ્ટમ્યાં તિથૌ, નવમ્યાં તિથૌ,
દશમ્યાં તિથૌ, એકાદશ્યાં તિથૌ, દ્વાદશ્યાં તિથૌ, ત્રયોદશ્યાં
તિથૌ, ચતુર્દશ્યાં તિથૌ, પૌર્ણમાસ્યાં તિથૌ, અમાવાસ્યાં તિથૌ.

૧૦ અહીં જે વાર હોય તે બોલવો:—જેમ રવિવાસરે, સોમ-
વાસરે, મંગલવાસરે, બુધવાસરે, ગુરુવાસરે, શુક્રવાસરે,
શનિવાસરે.

બ્રહ્માર્ણીં બ્રહ્મદૈવત્યાં, બ્રહ્મલોકનિવાસિનીમ્ ।

આવાહયામ્યહં દેવીમાયાતીં સૂર્યમંડલાત્ ॥ ૨ ॥

આગચ્છ વરદે દેવિ, ધ્યક્ષરે બ્રહ્મવાદિનિ ।

ગાયત્રિ છંદસાં માતર્, બ્રહ્મયોનિ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૩ ॥

એ પ્રભાણે આવાહન કર્યાપછી નીચેના મંત્રો બોલી પોતાના મસ્તકપર માર્જન કરવું:—

ૐ આપો હિ છા મયોમુવસ્તા ન ઝર્જે દધાતન ।
મદે રણાય ચક્ષસે ॥ ૧ ॥ ૐ યો વઃ શિવતમો રમસ્તસ્ય
ભાજયતેહ નઃ । ઉશતીરિવ માતરઃ ॥ ૨ ॥ ૐ તસ્મા અરઙ્ગમામ
વો યસ્ય ક્ષયાય જિન્વથ । આપો જનયથા ચ નઃ ॥ ૩ ॥

એના આંખરીષ સિંધુદ્રીપ ઋષિ, જલ દેવતા ને ગાયત્રી છંદ છે. માથાઉપર માર્જન કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે. માર્જન પ્રત્યેક ચરણને અંતે ત્રિવા મંત્રને અંતે કરવું જોઈએ.

પછી નીચેના મંત્ર બોલી આચમન લેવું:—

ૐ સૂર્યશ્ચ મા મન્યુશ્ચ મન્યુવતયશ્ચ મન્યુકુતેભ્યઃ પાપેભ્યો
રક્ષંતામ્, યદ્રાજ્યા પાપમકાર્ષમ્, મનસા વાચા હસ્તાભ્યામ્,
પદ્ભ્યામુદરેણ શિશ્ના, રાત્રિસ્તદવલુંપતુ, યત્કિંચ દુરિતં
મયિ, इदમહં મામમૃતંયોનૌ, સૂર્યે જ્યોતિષિ જુહોમિ સ્વાહા ॥

એના નારાયણ ઋષિ, સૂર્ય દેવતા ને અનુષ્ટુપ્ છંદ છે, આને મંત્રાચમન લેવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

એ પ્રભાણે અચમન કરી રહ્યાપછી જમણી હથેળીમાં જલ રાખી, ડાબા હાથના અંગૂઠાવડે નાકનું ડાબું છિદ્ર દબાવી રાખી,

જમણી હથેળીને નાકના જમણા છિદ્રની આગળ રાખી, નીચેના મંત્ર મનમાં બોલી, તે જલપર તે છિદ્રદ્વારા રેચક કરવો. પછી તે જલને જોયાવિના ડાબી બાજુએ શીઘ્ર ફેંકી દેવું, ને તે જલમાં નીકળેલા પાપપુરુષના સહસ્ર કડકા થઇ ગયા એવી ભાવના કરવી:—

ૐ । દ્રુપદાદિવ સુમુચાનઃ સ્વિન્નઃ સ્નાતો મલાદિવ ।

પૂતં પવિત્રેણેવાજ્યમાપઃ શુંઘન્તુ મૈનસઃ ॥ ૧ ॥

ઉપરના મંત્રના કોઠિલરાજપુત્ર ઋષિ, જલ દેવતા ને અનુષ્ટુપ્ છંદ છે, અને અધ્વમર્પણ કરવામાં તેના ઉપયોગ છે.

એવી રીતે અધ્વમર્પણ કરી રહ્યાપછી હથેળી ઘોઘ આચમન લેવું. ત્યારપછી સૂર્યના સામા જોમા રહી, બોબામાં કિંવા અર્ધીઆમાં જલ લઇ, સપ્રણવ ત્રણ વ્યાહતિસહિત ગાયત્રીમંત્રવડે શ્રીસૂર્યને ત્રણ અર્ધ આપવા. જે અનુકૂલતા હોય તો તે અર્ધ ચંદન, અક્ષત તથા પુષ્પસહિત આપવા. જે દિવસ જાગી ગયાપછી સંધ્યા કરવામાં આવે તો પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્ત પુષ્પમ્લકિત એક ચોથો અર્ધ ઉપરની રીતે આપવો. અર્ધ આપતી વેલા તર્જની તથા અંગૂઠાને અડવા દેવાં નહિ, ને બોબાને ઉંચો લાવી સૂર્યને અર્પણ કરતા હોઇએ તેમ બીજી તરબાણીમાં થોડું જલ નાંખી તેમાં કે બીજી પવિત્ર જગાએ તે જલ રેંડવું.

પછી ૐ અસાવાદિત્યો બ્રહ્મા એ મંત્ર બોલી પોતાના આસનને પ્રદક્ષિણા કરીને, અથવા જમણા હાથમાં જલ લઇ બેડાં બેડાં પ્રદક્ષિણાની રીતે શરીરની આસપાસ તે હાથ ફેરવીને જલ છાંટવું ત્યાર-પછી આચમન લઇ એક પ્રાણાયામ કરવો. પછી બંને પાગના ફણાપર જોમા રહી, હાથ જોડીને અથવા બંને હાથ ઉંચા કરીને બંને કરતલો શ્રીસૂર્યસામાં રાખીને નીચેના ચાર મંત્રોદ્વારાં શ્રીસૂર્યનું ઉપસ્થાન.

કરવું. એ મંત્રોમાંના પહેલા એ મંત્રોના પ્રસ્કષ્પ, ત્રીજાના અંગિરાના પુત્ર કુત્સ ને ચોથાના દધ્ય઼અથર્વાણના પુત્ર એ ઋષિઓ છે; એ મંત્રોના દેવ સૂર્ય છે; અને અનુષ્ટુપ્, ગાયત્રી, ત્રિષ્ટુપ્ ને ઉષ્ણિક્ એ તેના છદો છે. સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે:—

ૐ । ઉદ્યં તમસસ્પરિ સ્વઃ પશ્યન્ત ઉત્તરમ્ । દેવં દેવત્રા
સૂર્યમગન્મ જ્યોતિરુત્તમમ્ ॥ ૧ ॥ ૐ । ઉદુત્યં જાતવેદસં દેવં
વહન્તિ કેતવઃ । દૃશે વિશ્વાય સૂર્યમ્ ॥ ૨ ॥ ૐ ચિત્રં દેવાના-
મુદગાદનીકં ચક્ષુર્મિત્રસ્ય વરુણસ્યાગ્રેઃ । આપ્રા ગ્રાવાપૃથિવી
અન્તરિક્ષં સૂર્ય આત્મા જગતસ્તસ્થુષશ્ચ ॥ ૩ ॥ ૐ તં ચક્ષુર્દેવહિતં
પુરસ્તાચ્છુક્રમુચ્ચરત્ । પશ્યેમ શરદઃ શતં જીવેમ શરદઃ શતં
શૃણુયામ શરદઃ શતં પ્રબ્રવામ શરદઃ શતમદીનાઃ સ્યામ
શરદઃ શતં ભૂયશ્ચ શરદઃ શતાત્ ॥ ૪ ॥

ઉપસ્થાન કરી રહ્યાપછી ઊભા રહીને સ્થિરચિત્તે દશ, અઠ્ઠા-
વીશ, એક સો આઠ કે એક સહસ્ત્ર આઠ ગાયત્રીમંત્રનો જપ અર્થની
ભાવનાપૂર્વક કરવો. જપ કરમાલાથી કેવા રુદ્રાક્ષની માલાથી હાથને
નાભિપર રાખી તેપર વસ્ત્ર ઢાંકીને કરવાનો છે. અનામિકાનો વચ્ચે
વેઢો, પછી તેના પહેલો વેઢો, પછી ટચલીનો પહેલો, ખીજો ને
ત્રીજો વેઢો, પછી અનામિકા ને મધ્યમાના ઉપલ્યા વેઢો ને પશ્ચાત્
તર્જનીનો ત્રીજો, ખીજો ને પહેલો વેઢો મળીને કરમાલા થાય છે.
મધ્યમાનો પહેલો તથા ખીજો વેઢો એ કરમાલાનો સુમેરુ ગથાય
છે. જપ કરતી વેલા આકુંઠવંજું તથા ઉચુંનીચું જોવું તહિ,
હસવું તહિ, તેમ ક્રોધની સાથે બાપણ પશુ ન કરવું.

જપાંતે નીચેનો મંત્ર બોલી ગાયત્રીનું વિસર્જન કરવું. વિસર્જનનો મંત્ર બોલતી વેલા બંને કરતલો સૂર્યસામાં રાખવાં:—

ૐ । ઉત્તમે શિખરે જાતા, ભૂમ્યાં પર્વતમૂર્ધનિ ।

બ્રાહ્મણેભ્યોઽધ્યનુજ્ઞાતા, ગચ્છ દેવિ યથાસુખમ્ ॥ ૧ ॥

પછી દેહાભિમાનની નિવૃત્તિમાટે ગુરુ, દેવ અને બ્રાહ્મણને બંને હાથ જોડી, તેમનો પૃથ્વીને સ્પર્શ થાય એવી રીતે તેમને રાખી, નમસ્કાર કરવા. ત્યારપછી બે આચમન લેવાં.

પછી અનેન પ્રાતઃસંધ્યાચ્યેન કર્મણા ભગવાન્ શ્રીપરમેશ્વરઃ પ્રીયતાં ન મમ ॥ એમ બોલી પ્રાતઃસંધ્યાની સમાપ્તિ કરવી.

॥ इति प्रातःसंध्या ॥

॥ अथ माध्याह्नसंध्या ॥

પ્રાતઃસંધ્યાના કરતાં માધ્યાહ્નસંધ્યામાં જે વિશેષ છે તે દર્શાવવામાં આવે છે:—

૧૬ આચાર્યના સ્વરૂપની ભાવના કરી જોડેલા હાથથી તેમને નમસ્કાર કરવા, અને પછી જોડેલા હાથ પ્રદક્ષિણાની રીતે માથાની આસપાસ ફેરવી નીચેનો મંત્ર બોલી સૂર્ય તથા અગ્નિ આદિ દેવોને અને બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કર્યાની નમન કરી ભાવના કરવી:—

ૐ । આસત્યલોકાત્પાતાલાદાલોકાલોકપર્વતાત્ ।

ये संति ब्राह्मणा देवास्तेभ्यो नित्यं नमो नमः ॥ ૧ ॥

નમસ્કાર કરવાનો પ્રાચીન શિષ્ટાચાર તો આ પ્રમાણે છે:—

આચાર્યાદિને ઉપસંગ્રહણ કરવું. પોતાનાં ગોત્રપ્રવરાદિ બોલી પોતાના જમણા અને ડાબા કાનને કમથી ડાબે અને જમણે હાથે સ્પર્શ કરી પછી આચાર્ય સમીપ હોય તો આચાર્યના જમણા ચરણને જમણે હાથે

સંકલ્પમાં માધ્યાહ્નસંધ્યોપાસનમહં કરિષ્યે એમ કહેવું.

આવાહન નીચેના મંત્રોદ્ધાર કરવું:—

ૐ । સાવિત્રીં યુવતીં શુક્લાં, શુક્લવસ્ત્રાં ત્રિલોચનામ્ ।

ત્રિશૂલિનીં વૃષારૂઢાં, યજુર્વેદેન સંસ્થિતામ્ ॥ ૧ ॥

રુદ્રાણીં રુદ્રદૈવત્યાં, રુદ્રલોકનિવાસિનીમ્ ।

સાવિત્રે હંદસાં માતા, રુદ્રયોનિ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૨ ॥

મન્ત્રાચમન નીચેના મન્ત્રોદ્ધાર લેવું:—

ૐ । આપઃ પુનન્તુ પૃથિવીં, પૃથિવી પૂતા પુનાતુ મામ્ ।

પુનન્તુ બ્રહ્મણસ્પતિર્, બ્રહ્મ પૂતા પુનાતુ મામ્ ॥ ૧ ॥

યદુન્નિષ્ઠમ્ભોજ્યં ચ, યદ્વા દુશ્ચરિતં મમ ।

સર્વં પુનન્તુ મામાપોઽસતાં ચ પ્રતિગ્રહં સ્વાહા ॥ ૨ ॥

એ મન્ત્રોના નાનાયશુ ઋષિ, જલ દેવતા ને ગાયત્રી હંદ છે.

ગાયત્રીમન્ત્રવડે શ્રીસૂર્યને એક અર્ધ ઉચે જીજાળીને આપવો.

અને તેમના હાથા ચરણને હાથે હાથે સ્પર્શ કરીને મસ્તક નમાવવું તે ઉપસંગ્રહણ કહેવાય છે. ગોત્રપ્રચારાદિનું નીચેની રીતે ઉચ્ચારણ કરવું. આચાર્યપિનાના દેવાદિને માત્ર નમનજ કરવું.

અમુકગોત્રોત્પન્નોઽહં અમુકપરરાન્વિતોઽહં શુક્લયજુર્વેદાંત-
ર્ગત અમુકશાસ્ત્રાધ્યાયો અમુકશર્મા(વર્મા વા ગુપ્તોઽ)હં મો
આચાર્ય ત્વાં અભિવાદયામિ । મો વૈશ્વાનર ત્વાં અભિવાદયામિ ।
મોઃ સૂર્યાચંદ્રમસૌ યુવાં અભિવાદયામિ । મો યાજ્ઞવલ્ક્ય
ત્વાં અભિવાદયામિ । મો ઈશ્વર ત્વાં અભિવાદયામિ ॥

ગાયત્રીમન્ત્રનો જપ હૃદયની આગળ હાથ રાખી તેપર વસ્ત્ર ઢાંકીને કરવો.

ગાયત્રીનું વિસર્જન નીચેના મન્ત્રથી કરવું:—

ૐ ઉત્તમે શિશ્વરે જાતા, ભૂમ્યાં પર્વતમૂર્ધનિ ।

રુદ્રયોનિ સમૃત્પન્ના, ગચ્છ દેવિ યથાસુત્રમ્ ॥ ૧ ॥

સમાપ્તિમાં અનેન માધ્યાહ્નસંધ્યાચ્ચેન ઇત્યાદિ કહેવું.

ગાડીનું બીજું બધું પ્રાતઃસંધ્યાપ્રભાણે કરવું.

॥ ઇતિ માધ્યાહ્નસંધ્યા ॥

॥ અથ સાયંસંધ્યા ॥

પ્રાતઃસંધ્યાના કરતાં સાયંસંધ્યામાં જે વિશેષ છે તે દર્શાવવામાં આવે છે:—

સાયંસંધ્યા પશ્ચિમાભિમુખે બેસીને કરવી. ગાયત્રીજપ પણ તેજ દિશાબણી મુખ રાખીને બેસીને કરવો.

સંકલ્પમાં સાયંસંધ્યાપાસનમહં કરિષ્યે એમ કહેવું.

આવાહન નીચેના મંત્રો વડે કરવું:—

ૐ । વૃદ્ધાં સરસ્વતીં કૃષ્ણાં, પીતવસ્ત્રાં ચતુર્ભુજામ્ ।

શંખચક્રગદાપદ્મહસ્તાં ગરુડવાહિનીમ્ ॥

વદર્યાશ્રમમાત્રાસામાયતીં સૂર્યમંડલાત્ ॥ ૧ ॥

આગચ્છ વરદે દેવિ, ત્ર્યક્ષરે વિષ્ણુનાદિનિ ।

ભારતિ હંદસાં માતર્, વિષ્ણુયોનિ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૨ ॥

મંત્રાચમન નીચેના મંત્ર બોલીને લેવું:—

ૐ અગ્નિશ્ચ મા મન્યુશ્ચ મન્યુપતયશ્ચ મન્યુકૃતેભ્યઃ પાપેભ્યો
રક્ષંતામ્, યદહ્વા પાપમકાર્ષમ્, મનસા વાચા હસ્તાભ્યામ્,

પદ્મ્યામુદરેણ શિશ્ના, અહસ્તદવલુંપતુ, યત્કિંચ દુરિતં મયિ,
ઇદમહં મામમૃતયોનો, સત્યે જ્યોતિષિ જુહોમિ સ્વાહા ॥

એ મંત્રના નારાયણ ઋષિ, અગ્નિ દેવતા ને પ્રકૃતિ છંદ છે,
અને આચમન લેવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

ગાયત્રીજપ બેસીને નાસિકાઅપાસે હાથ રાખી તેપર વજ્ર
ઢંકીને કરવો.

ગાયત્રીનું વિસર્જન નીચેનો મંત્ર બોલીને કરવું:—

ૐ ઉત્તમે શિખરે જાતા, ભૂમ્યાં પર્વતમૂર્ધાનિ ।

વિષ્ણુયોનિ સમુત્પન્ના, ગચ્છ દેવિ યથાસુખમ્ ॥ ૧ ॥

સમાપ્તિમાં અનેન સાયંસંધ્યાચ્ચેન ઇત્યાદિ કહેવું.

બાકીનો ભાગ પ્રતઃસંધ્યાપ્રમાણે કરવો.

પ્રત્યેક સમય સંધ્યા કરી રહ્યાપછી શિખા છોડી નાંખવાની
આવશ્યકતા નથી, કદી છોડવી તો પાંખી તે વેલાસર બંધી દેવી.

॥ ઇતિ સાયંસંધ્યા ॥

॥ ઇતિ સંધ્યાપ્રયોગઃ ॥ ૧૨

॥ સૂતકર્મા સંધ્યા કરવાનો વિધિ ॥

પ્રાણાયામ મંત્રરહિત કરવા. આચમન મંત્રરહિત લેવું. ૐ આપો
હિ છા ઇત્યાદિ મંત્રો મનમાં બણીને માર્જન કરવું. ગાયત્રીમંત્ર

૧૨ શ્રીકાત્યાયનઋષિને મતે સંધ્યામાં આચમન, ત્રણ પ્રાણા-
યામ, શ્રીસૂર્યને અર્ધ્યપ્રદાન, શ્રીસૂર્યનું ઉપસ્થાન ને યથાશક્તિ ગાયત્રી-
જપ એ કર્તવ્ય છે, માટે જેમનાથી આ ગ્રંથમાં કહ્યા પ્રમાણે સંધ્યા ન
થઈ શકે તેમણે સંકલ્પ કર્યાપછી તે મુખ્ય અને અતિ મગ્ધ્યેનો

સ્પષ્ટ બોલીને તેવડે શ્રીસૂર્યને અર્ધ્યપ્રદાન કરવું. સૂર્યચ્ચત્ર એ મંત્રથી આયમન ન કરવું, તેમ ઉપસ્થાન પણ ન કરવું. દશ ગાયત્રીમંત્રનો માનસ જપ કરવો.

॥ અથ બ્રહ્મયજ્ઞવિધિઃ ॥

પ્રાતઃકાલની દિવા મધ્યાહ્નકાલની સંધ્યા કર્યાપછી અથવા વૈશ્વ-
દેવમાં કહેલે સ્થલે નિત્યપ્રતિ એક વારજ બ્રહ્મયજ્ઞ કરવો. દર્ભાસનપર
પૂર્વાભિમુખે બેસી, આયમનપ્રાણાયામ કરી, નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:—

અત્રાગ્ર મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુક-
નિથૌ અમુકવામરે ૐ તત્સત્પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં યથાશક્તિ
બ્રહ્મયજ્ઞમહં કરિષ્યે ॥

પછી પ્રણવ અને ત્રણ વ્યાહતિસહિત ગાયત્રીનો એક વાર
પાઠ કરી પશ્ચાત્ નીચેના મંત્રો બળવા:—

ૐ ઇષે ત્વોર્જે ત્વા વાયવ સ્થ દેવો વઃ સવિતા પ્રાપયતુ
શ્રેષ્ઠતવાય કર્મણ આપ્યાયધ્વમદન્યા ઇન્દ્રાય ભાગં પ્રજા-
વતીરનમીવા અયક્ષ્મા મા વસ્તેન ઈશત માઘશંસો ધ્રુવા
અસ્મિન્ગોપતૌ સ્વાન બહ્વીર્યજમાનસ્ય પશૂન્પાહિ ॥ ૧ ॥ ૐ
હિરણ્મયેન પાત્રેણ સત્યસ્યાપિહિતં મુલ્કમ્ । યોડસાવાદિત્યે
પુરુષઃ સોડસાવહમ્ । ૐ રે મૃ ભં બ્રહ્મ ॥ ૧૭ ॥

ભાગજ કરવો. જેનાથી એ પ્રમાણે પણ ન બની શકે એવા પ્રમદીએ
નો અર્ધ્યપ્રદાન ને દશ ગાયત્રીનો જપ એ કરવાં, પણ સંધ્યાનો
કદીપણ લોપ ન કરવો. પ્રત્યેક દિવસે સંધ્યા શાભાટે કર્તવ્ય છે તે
બળવા ઇચ્છા થાય તો શ્રીસંધ્યારહસ્ય વાંચો.

પછી નીચે પ્રમાણે બોલી બ્રહ્મયજ્ઞની સમાપ્તિ કરવી:—

अनेन ब्रह्मयज्ञाख्येन कर्मणा भगवान् श्रीपरमेश्वरः
प्रीयतां न मम ॥

॥ इति ब्रह्मयज्ञविधिः ॥

॥ अथ तर्पणप्रयोगः ॥

તર્પણ પ્રાતઃકાલની સંધ્યા કર્યાપછી અથવા બ્રહ્મયજ્ઞ કર્યાપછી માત્ર એક વાર જ કરવું.

દર્ભાસનપર પૂર્વિમુખે બેસી, આચ્ચમનપ્રાણાયામ કરી, પછી નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:—

अत्राद्य महामांगल्यप्रदे अमुकमासे अमुकपक्षे अमुक-
तिथौ अमुकवासरे ॐ तत्सत्परमेश्वरप्रीत्यर्थं देवऋषिभ्य-
पितृतर्पणमहं करिष्ये ॥

પછી નીચેના મંત્રો બણી દેવ, ઋષિ તથા પિતૃઓને હૃદયે તલસહિત જલનો વા એકલા જલનો એક અંજલિ દેવો:—

ॐ आब्रह्मस्तंबपर्यंतं देवर्षिपितृमानवाः । तृप्यंतु पितरः
सर्वे मातृमातामहादयः ॥ १ ॥ अतीतकुलकोटीनां सप्तद्वीप-
निवासिनाम् । आब्रह्मभुवनाल्लोकादिदमस्तु तिलोदकम् ॥ २ ॥

એ અંજલિ દેવતીર્થથી એટલે આંગળાઓનાં અગ્રોથી આપવો, ને અંજલિમાંનું જલ પવિત્ર ભૂમિપર વા તરબાણામાં નાંખવું. પછી નીચે પ્રમાણે અર્પણનું ઉચ્ચારણ કરી તર્પણની સમાપ્તિ કરવી:—

अनेन यथाशक्ति देवऋषिभ्यनुष्यपितृतर्पणाख्येन कर्मणा
पितृरूपी जनार्दनवासुदेवः प्रीयतां न मम ॥

॥ इति तर्पणप्रयोगः ॥

॥ अथ शिवपूजनविधिः ॥

ભસ્મનાં ત્રિપુણ્ડ્ર અને રુદ્રાક્ષ ધારણ કરી, આચ્ચમનપ્રાણાયામ કરી, ॐ શ્રીમન્ મહાગણાધિપતયે નમઃ એમ બોલી, પછી નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:—

अत्राद्य महामांगल्यप्रदे अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ
अमुकवासरे श्रीसदाशिवप्रीत्यर्थं अमुकशिवपूजनमहं करिष्ये ॥

પછી પવિત્ર જલથી ભરેલા પૂજના કલશની પૂજા કરી શ્રીશં-
કરનું ધ્યાન કરવું, ને તે જલમાંથી થોડા જલવડે પૂજનાં સર્વ
દ્રવ્યોને તથા સ્વસરીરને આપો હિ છાં એ મંત્રથી પૂજા કરતા-
પહેલાં પ્રોક્ષણ કરવું.

પછી નીચે પ્રમાણે પૂજા આરંભવી:—

ॐ नमः शिवाय स्नानं समर्पयामि ॥ ॐ नमः शिवाय
गंधं समर्पयामि ॥ ॐ नमः शिवाय पुष्पाणि समर्पयामि ॥
ॐ नमः शिवाय धूपं समर्पयामि ॥ ॐ नमः शिवाय दीपं
समर्पयामि ॥ ॐ नमः शिवाय नैवेद्यं समर्पयामि ॥

ઉપરના મંત્રોવડે તે તે ઉપચારો અર્પણ કરી, પછી તેજ મંત્રથી
પ્રદક્ષિણા તથા નમસ્કાર કરવાં. પછી તે શિવપંચાક્ષરમંત્રનો દશ વાર
ક્રિયા એક સો આઠ વાર જપ કરી, પછી પ્રાર્થના કરવી, ને અંતે
નીચે પ્રમાણે બોલી તે પૂજા સમાપ્ત કરવી:—

अनेन पूजनने भीसांबसदाशिवः प्रीयतां न मम ॥

॥ इति शिवपूजनविधिः ॥

દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગોનાં નામો

સૌરાષ્ટ્રે સોમનાથં ચ, શ્રીશૈલે મલ્લિકાર્જુનમ્ ।

ઉજ્જયિન્યાં મહાકાલમૌકારમમલેશ્વરમ્ ॥ ૧ ॥

પરલ્યાં વૈજનાથં ચ, ઢાકિન્યાં ભીમશંકરમ્ ।

સેતુબન્ધે તુ રામેશં, નાગેશં દારુકાવને ॥ ૨ ॥

વારાણસ્યાં તુ વિશ્વેશં, ત્ર્યંબકં ગૌતમીતટે ।

હિમાલયે તુ કેદારં, ઘુમ્તેશં શિવાલયે ॥ ૩ ॥

૧૮૫૦ જ્યોતિર્લિંગાનિ સાયંપ્રાતઃ પઠેન્નરઃ ।

સત્ત્વજન્મકૃતં પાપં સ્મરણેન વિનશ્યતિ ॥ ૪ ॥

અનેકપાત્, અહિર્બુધ્ન, વિરૂપાક્ષ, સુરેશ્વર, જ્યંત, બહુરૂપ,
ત્ર્યંબક, અપરાજિત, વૈવસ્વત, સાવિત્ર ને શંકર એ અગ્નીઆર
રુદ્રનાં નામો છે.

॥ अथ वैश्वदेवप्रयोगः ॥

પવિત્ર ભૂમિપર સંમુખ કુંડ રાખી, તેમાં જે અગ્નિપર પાક
કર્યો હોય તે અગ્નિને સ્થાપન કરી, તથા તેની પાસે ધીન્નાજો ભાત
તાંખાના પાત્રમાં રાખી, પૂર્વાભિમુખે બેસી, આચમનપ્રાણાયામ કરી,
પછી નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:—

अत्राद्य महामांगल्यप्रदे अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ
अमुकवासरे श्रीपरमेश्वरम् त्वर्थं वैश्वदेवाख्यकर्माहं करिष्ये ॥

પછી કુંડમાંના અગ્નિને વાંસની ભુંગળાથી પુંકી, પ્રજ્વલિત કરી, અગ્નિનું ધ્યાન તથા આવાહન કરી, તે અગ્નિનું ચંદનાદિવડે પૂજન કરવું. પછી ઐં અગ્નયે નમો નમઃ એમ બેલી જમણા હાથમાં જલ લઈ કુંડની આસપાસ ઇશાનકોણથી ઇશાનકોણપર્યંત જલધારા કરવી. પછી લાવી રાખેલા ભાતનું ગાયત્રીમંત્રવડે પ્રોક્ષણ કરી તેવડે કુંડમાંના પ્રદીપ અગ્નિમાં દેવતીર્થથી (જમણા હાથનાં આંગળાંઓનાં અંગ્રોથી) નીચેના મંત્રોવડે આહુતિ દેવી:—

ૐ ભૂઃ સ્વાહા । इदमग्नये न मम ॥ ૐ ભુવઃ સ્વાહા ।
इदं वायवे न मम ॥ ૐ સ્વઃ સ્વાહા । इदं सूर्याय न मम ॥
ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ સ્વાહા । इदं प्रजापतये न मम ॥ ૐ અગ્નયે
स्विष्टकृते स्वाहा । इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ इति देवयज्ञः॥

પછી તે અગ્નિના પશ્ચિમભાગમાં ભૂમિપર જલથી એક વૈંતનું મંડલ કરી તેપર પૂર્વાગ્ર ત્રણ દર્બો પાથરી તેપર નીચે પ્રમાણે બલિહરણ* કરવું:—

દક્ષિણભણી:—૧ ઐં ધ્યાત્રે નમઃ । इदं ध्यात्रे न मम ॥ ઉત્તર-
ભણી:—૨ ઐં વિધાત્રે નમઃ । इदं विधात्रे न मम ॥ મધ્યમાં:—
૩ ઐં વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યો નમઃ । इदं वि० दे० न मम ॥ ૪ ઐં
विश्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः । इदं वि० भू० न मम ॥ ઉત્તરભણી:—૫ ઐં
भूतानां च पतये नमः । इदं भू० च प० न मम ॥ इति भूतयज्ञः ॥

પછી ડાબો પગ વાળી, દક્ષિણભણી મુખ રાખી, અપસવ્ય થઇ, પિતૃતીર્થથી એટલે જમણા હાથના અંગૂઠા ને તળનીના મધ્યભાગથી અવશિષ્ટ અન્નનો પિતૃબલિ દક્ષિણભણી નીચેના મંત્રવડે મૂકવો:—

* આ બલિ દેવંતીર્થથી મૂકવા. બલિહરણપદ આ પ્રમાણે થાય છે:—

૬ ઐં પિતૃભ્યઃ સ્વધા । इदं पितृभ्यो न मम ॥ इति पितृयज्ञः ॥

પછી જનોઇને સબ્ધ કરી અન્નરહિત થયેલા તે પાત્રમાં થોડું જલ નાંખી તે પાત્ર ઘોઘ તે જલ નીચેના મંત્રથી વાયવ્યપૂર્ણામાં નાંખવું:-
 ૭ ઐં યક્ષ્મૈતત્તે નિર્ણેજનમ્ । इदं यक्ष्मणे न मम ॥ પછી બ્રહ્મ-
 યજ્ઞ ન કર્યો હોય તો તે કરી, ધરમાં દેવપૂજા હોય તો મંત્રપુષ્પપૂર્વક
 ધૃતપદ્માદિ નૈવેદ્ય સમર્પણ કરવું. પશ્ચાત્ જનોઇને કંઠમાં કરી
 મનુષ્યતીર્થથી એટલે ટચલી આંગળીના મૂલતી આગળથી ઉત્તરભણી
 નીચેના મંત્ર ખોલી એક ગ્રાસજેટલું અન્ન મૂકવું:- ૮ ઐં હંત તે સનકાદિ-
 મનુષ્યેભ્યઃ । इदं सनकादिमनुष्येभ्यो न मम ॥ इति मनुष्ययज्ञः॥

પછી ગાયને માટે તથા શ્વાનને માટે થોડું થોડું અન્ન કાઢી
 રાખવું. પશ્ચાત્ કુંડમાંથી વિભૂતિ લઇ તે લગાટ, કંઠ, ખે બાહુમૂળ ને
 હૃદય એ રથને ધારણ કરી નીચેના મંત્રથી અગ્નિનું વિસર્જન કરવું:-

પૂર્વ

* ૨ ઐં ત્રિધાત્રે નમઃ ૧ ઐં ધાત્રે નમઃ*

* ૫ ઐં ભૂતાનાં ચ પ૦

*

* ૮ ઐં હંત તે ૦ ૪ ઐં ત્રિં ૦ મૂં ૬ ઐં પિતૃં *

*

* ૭ ઐં યક્ષ્મૈં ૩ ઐં ત્રિં ૦ દેં ૦ નમઃ

ઉત્તર

દક્ષિણ

પશ્ચિમ

ગચ્છ ગચ્છ સુરશ્રેષ્ઠ સ્વસ્થાને પરમેશ્વર ।

યત્ર બ્રહ્માદયો દેવાસ્તત્ર ગચ્છ હુતાશન ॥ ૧ ॥

પછી નીચે પ્રમાણે બોલી તે કર્મ શ્રીપરમેશ્વરને અર્પણ કરવું:-

અનેન વૈશ્વદેવાસ્થ્યેન કર્મણા શ્રીપરમેશ્વરઃ પ્રીયતાં ન મમ ॥

પછી કોઈ પૂજ્ય અતિથિ આવેલો હોય તો તેને ભોજન કરાવી પશ્ચાત્ ગૃહસ્થે કુટુંબસહિત ભોજન કરવું.

સૂચના:-પિતા વૈશ્વદેવ કરતા હોય તો પિતાથી અવિભક્ત પુત્રે ગ્રામાંતરમાં પોતે રહેતો હોય તોપણ પૃથક્ વૈશ્વદેવ કરવો નહિ, માત્ર વ્યાહતિથી ત્રણ આહુતિ અગ્નિને આપવી, ને ગોગ્રાસ તથા શ્વાનભાગ કાઢવા.

પિતા વૈશ્વદેવ ન કરતા હોય તો પિતાના પ્રતિનિધિરૂપે પુત્રે સમગ્ર વૈશ્વદેવ કરવો.

॥ ઇતિ વૈશ્વદેવપ્રયોગઃ ॥

॥ અથ ભોજનવિધિઃ ॥

જલથી કરેલા અતુળકાણુમંડલપર ભોજનપાત્રો રાખી, તેમાં ઘૂતાદિયુક્ત અન્ન પીરસાયાપછી જમણા હાથમાં જલ લઈ ગાયત્રી-મન્ત્રવડે તે જલથી પીરસેલા અન્નનું સંપ્રોક્ષણ કરી તે પરમાત્માને અર્પણ કરવું. પછી દિવસે ઐ સત્યં ત્વર્તેન પરિષિંચામિ એ મંત્રવડે તથા રાત્રિએ ઋતું ત્વા સત્યેન પરિષિંચામિ એ મંત્રવડે પાત્રની આસપાસ પંક્તિનિવારણાર્થે પ્રદક્ષિણાની રીતે જલધારા કરવી.

પછી જમણેથી ડાબીમણી જાય તેવી રીતે પાત્રસંમુખ નાની જલધારા કરી તે ઠેકાણે જમણીમણીથી ડાબીમણી જાય એમ નીચે

પ્રમાણે બોલી ધીવાળા ભાતના ત્રણ બલિ મૂકવા:—૧ લો:—ૐ
ભૂપતયે સ્વાહા નમઃ ॥ ૨ બે:—ૐ ભુવનપતયે સ્વાહા નમઃ ॥
૩ બે:—ૐ મૃતાનાં પતયે સ્વાહા નમઃ ॥

પછી ૐ અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા એ મંત્રવડે જમણા
હાથમાં રાખેલા પાણીનું આચમન કરવું. પછી ડાબા હાથવડે ભોજન-
પાત્રને સ્પર્શ કરી, તથા મૈન ધારણ કરી, ૐ પ્રાણાય સ્વાહા,
ૐ અપાનાય સ્વાહા, ૐ ઘ્યાનાય સ્વાહા, ૐ સમાનાય સ્વાહા,
ૐ ઉદ્દાનાય સ્વાહા એવા પાંચ મંત્રોવડે, પ્રત્યેક મંત્રે એક એમ
પાંચ આહુતિ ધીવાળા અથવા દૂધવાળા ભાતની પ્રાણને આપવી. પછી
પાત્રપરથી ડાબો હાથ ઊપાડી લઘ, ધોષ, જલનો સ્પર્શ તે હાથની
અનામિકાવડે બન્ને નેત્રને કરવો. ત્યારપછી રુચિપ્રમાણે જમવું. પાત્રનો
સ્પર્શ તથા મૈન એ પ્રાણાહુતિસુધી આવશ્યક છે, પછી રાખવાં કે ન
રાખવાં તે સ્વેચ્છાપર છે. ખૂણાઓબણી મુખ રાખી ભોજન ન કરવું.
જમી રહ્યા પછી શેષ અન્નમાંથી પાત્રની ડાબી બાજુએ એક ચિત્રાહુતિ
મૂકવી. પછી જમણા હાથમાં પાણી લઘ ૐ અમૃતાપિધાનમસિ
સ્વાહા એ મંત્રવડે ઉત્તર આપોશનનું અર્ધું પાણી પી જઘ અર્ધું જે
ઠેકાણે ચિત્રાહુતિ મૂકેલ છે તે ઠેકાણે પિતૃતીર્થની રીતે એટલે અંગૂઠા
ને તર્જનીના મધ્યભાગથી રેડવું. પછી હાથમુખ ધોષ, સોળ ડાગળા
કરી, બે આચમન લેવાં.

બન્ને પ્રકારના આશોચમાં જમવાસમયનું બલિદાન, પાંચ પ્રાણા-
હુતિ ને ડાબે હાથે પાત્રનો સ્પર્શ ઇત્યાદિ કલા પ્રમાણે કરવાં, તેમનો
ત્યાગ ન કરવો.

॥ इति भोजनविधिः ॥

॥ અથ યજ્ઞોપવીતધારણપ્રયોગઃ ॥

સૂતકની તથા ગ્રહણની સમાપ્તિએ, ચાર માસે અથવા આકસ્મિક-રીતે ત્રુટી જાય ત્યારે કે એવે બીજે પ્રસંગે નીચેના વિધિપ્રમાણે દ્વિજે નવું જનોઇ ધારણ કરવું જોઇએ.

પૂર્વાભિમુખે ડિવા ઉત્તરાભિમુખે બેસી, યજ્ઞોપવીતનું જલથી પ્રક્ષાલન કરી, પશ્ચાત્ આચમન લઇ, એક પ્રાણાયામ કરવો. પછી જમણી હથેળીમાં વા આચમનીમાં જલ લઇ નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:—

અત્રાચ મહામાંગલ્યપદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુકતિથૌ
અમુકવાસરે મમ શ્રૌતસ્માર્તકર્માનુષ્ઠાનસિદ્ધયર્થં નવીનયજ્ઞો-
પવીતધારણમહં કરિષ્યે ॥

પછી તે યજ્ઞોપવીત કરસંપુટમાં રાખી તેનું દશ ગાયત્રીમંત્રવડે અભિમન્ત્રણ કરવું.

પછી બંને હાથનાં અંગૂઠાતર્જની તથા કનિકામધ્યમાની વચ્ચે જનોઇ રાખી, બંને હાથ ઉઠા કરી, ૐ તદ્વશ્તુર્દેવહિતં પુરસ્તા-
ન્નહુકમુષ્ણરત્ પશ્યે૦ એ મંત્ર પૂરો બોલી તે જનોઇ શ્રીસૂર્યને દેખાડવું. પછી નીચેના મંત્રો બણવા:—

ૐ । યજ્ઞોપવીતં પરમં પવિત્રં, પ્રજાપતેર્યત્સહર્જં પુરસ્તાત્ ।

આયુષ્યમદ્યં પ્રતિમુશ્ચ શુભ્રં, યજ્ઞોપવીતં બલમસ્તુ તેજઃ ॥૧॥

ૐ યજ્ઞોપવીતમસિ યજ્ઞસ્ય ત્વા યજ્ઞોપવીતેનોપનહ્યામિ ॥ ૨ ॥

એ મંત્રો બોલી, બંને હાથ નીચા કરી, ડાબા ખભાપર ડાબા હાથદ્વારા તે ધારણ કરવું. પછી આચમન લેવું. ગૃહસ્થ હોય તેણે તેવીજ રીતે બં જુને જનોઇ ધારણ કરવું. પશ્ચાત્ દશ ગાયત્રીમંત્રનો

જપ કરી પછી જૂનું ઉપવીત ઐ સમુદ્ર ગચ્છ સ્વાહા ૦ એ મંત્ર બોલીને કિંવા પતાયદિનપર્યંતં બ્રહ્મ ત્વં ધારિતં મયા । જીર્ણત્વાસ્વ-
ત્પરિત્યાગો ગચ્છ સૂત્ર યથાસુખમ્ ॥ એ મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરીને
શિષ્યામાર્ગથી કાઢી નાંખવું, ને કરેશે જપ શ્રીસૂર્યભગવાનને નીચે
પ્રમાણે બોલી અર્પણ કરવો:—

અનેન નવયજ્ઞોપવીતધારણાર્થે કૃતેન યથાશક્તિ માયત્રી-
જપકર્મણા શ્રીસવિતાદેવતા પ્રીયતાં ન મમ ॥

॥ इति यज्ञोपवीतधारणप्रयोगः ॥

॥ अथ श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रम् ॥

વિશ્વં દર્પણદૃશ્યમાનનગરીતુલ્યં નિજાંતર્ગતં,
પશ્યન્નાત્માનિ માયયા બહિરિવોદ્ભૂતં યથા નિદ્રયા ।
યઃ સાક્ષાત્કુરુતે પ્રબોધસમયે સ્વાત્માનમેવાદ્યમ્,
તસ્મૈ શ્રીગુહ્યમૂર્તયે મમ इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૧ ॥

અર્થ:—દર્પણમાં દેખાતી પ્રતિબિંબિત નગરીની પેઠે પોતાના
અંતઃકરણમાં રહેલા વાસનામય વિશ્વને જેમ નિદ્રાએ કરીને બહારના
જેવું દેખીએ છીએ તેમ આત્મામાં કલ્પિતરીતે રહેલા આ જગતને
માયાએ ને દૃશ્યની વાસનાએ કરી બહાર ઉદ્ભૂતની પેઠે દેખતાં છતાં
જે આત્માના જ્ઞાનના સમયમાં અદ્યયરૂપ પોતાના આત્માનેજ અપચેક્ષ
કરે છે તે શ્રીસદ્ગુરુની મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ ક્ષિણભાવ-
વાળા નમસ્કાર હો. ૧

બીજસ્પાંતરિવાંકુરો જગદિદં માસ્ત્રિર્વિકલ્પં પુનર્,
 માયાકલ્પિતદેશકાલકલનાવૈચિત્ર્યચિત્રીકૃતમ્ ।
 માયાવીવ વિજૃંભયત્યપિ મહાયોગીવ યઃ સ્વેચ્છયા,
 તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૨ ॥

અર્થ:—વૃક્ષાદિના બીજની અંતર સૂક્ષ્મ અંકુરની પેઠે આ પ્રતીત
 થતું જગત્ પૂર્વે નિર્વિકલ્પ (નામરૂપાદિની કલ્પનાથી રહિત) હતું,
 પછી પોતાની માયાવડે જેમણે કલ્પિત દેશકાલની કલ્પનાથી નામ-
 રૂપાદિની વિચિત્રતાએ કરી વિચિત્રની પેઠે કર્યું છે. જેઓ માયાવીની
 (બાહ્યરની) પેઠે અને મહાયોગીની પેઠે સ્વેચ્છાએ આ સંસારરૂપ
 વિલક્ષણ વિશ્વાસને કરે છે તે શ્રીસદ્ગુરુની મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને
 મારા આ દીનભાવવાળા નમસ્કાર હો. ૨

यस्यैव स्फुरणं सदात्मकमसत्कल्पार्थगं भासते,
 સાક્ષાત્તત્ત્વમસીતિ વેદવચસા યો બોધયત્યાશ્રિતાન્ ।
 વત્સાક્ષાત્કરણાદ્ભવેન્ન પુનરાવૃત્તિર્ભવાંભોનિધૌ,
 તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૩ ॥

અર્થ:—જેનું સ્ફુરણ (જ્ઞાન) સદૃશ છતાં અસતના જેવા આ
 દૃશ્ય પદાર્થોમાં અનુસ્યૂત (પરાવાધને રહેલું) જાણે છે, અને જે
 “ તત્ત્વમસિ ” (તે બ્રહ્મ તું છે) આ જાહેરાતોપનિષદના વચનવડે
 શરણાગતોને બ્રહ્મનો સાક્ષાત્ બોધ કરે છે, વળી જેના દૃઢ સાક્ષાત્કારથી
 આ દુઃખમય સંસારસાગરમાં બ્રહ્મજ્ઞાનીનો પુનર્જન્મ થાય નહિ તે શ્રી-
 સદ્ગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ દીનભાવજન્ય નમસ્કાર હો. ૩

નાનાછિદ્રઘટોદરસ્થિતમહાદીપપ્રભાભાસ્વરં,
જ્ઞાનં યસ્ય તુ ચક્ષુસ્તાલેક્ષ્મણદ્વારા વાહિઃ સ્પંદતે ।
જાનામીતિ તમેવ માંતમનુભાત્યેતત્સમસ્તં જગત્,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥ ૪ ॥

અર્થ:—ધણાં છિદ્રોવાળાં ધડાના ઉદરમાં રહેલા મોટા પ્રકાશમય દીવાના પ્રકાશના જેવું પ્રકાશવાળું જેવું જ્ઞાન સ્થૂલશરીરમાંથી અક્ષુરોદ્ધિ ઇન્દ્રિયોદ્વારા બહાર સ્ફુરે છે. “ હું જાણું છું ” એવી રીતે પ્રથમ તેનાજ ભાસમાન થયા પછી આ સમસ્ત જગત્ તેને ભાસે છે તે શ્રી-સદ્ગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ દીનભાવવાળા નમસ્કાર હો. ૪

દેહં પ્રાણમર્પીન્દ્રિયાણ્યપિ ચલાં બુદ્ધિં ચ શૂન્યં વિદુઃ,
સ્ત્રીબાલાંધજડોપમાસ્ત્વહમિતિ ભ્રાંતા ભૃશં વાદિનઃ ।
માયાશક્તિઃ લલકલ્પિતમહાવ્યામોહસંહારિણે,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥ ૫ ॥

અર્થ:—હા, બાલક, અંધ અને જડની ઉપમાવાળા ચાર્વાક આદિ ધણા ભ્રાંતવાદિપુરુષો તો સ્થૂલદેહને, મુખ્યપ્રાણને, અગ્નીમાર ઇન્દ્રિયોને, અંચલસ્વભાવવાળી બુદ્ધિને અને શૂન્યને (અભાવને) “ હું છું ” (એ મારું સાચું સ્વરૂપ છે) એમ જાણે છે. તે માયાશક્તિના કાર્યરૂપ આ કલ્પિત ને દુઃખદ મહાવ્યામોહનો સંહાર કરનારો શ્રીસદ્ગુરુની મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ અદ્વાભક્તિવાળા નમસ્કાર હો. ૫

રાહુવ્રસ્તદિવાકરેંદુસદૃશી માયાસમાચ્છાદનાત્

સમ્પ્રાપ્તઃ ક જાપસંહરણતો યોડમૂલ્લુપ્તઃ પુમાન્

પ્રાગસ્વાપ્સમિતિ પ્રબોધસમયે યઃ પ્રત્યભિજ્ઞાયતૈ,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૬ ॥

અર્થઃ—આવરણ કરવાના સ્વભાવવાળી માયાવડે સારી રીતે આચ્છાદિત થવાથી અંધકારમય રાત્રુવડે ઘેરાયેલા પ્રકાશમય સૂર્ય અને અન્દ્રની પેઠે સન્માત્રરૂપ જે પુરુષ અંતઃકરણના ને ઇન્દ્રિયોના વિલયથી સુપ્રભિને પામ્યો હતો, અને જે જગત્તા સમયમાં “ હું પૂર્વે સૂતો હતો ” એમ પ્રત્યભિજ્ઞાનનો (પૂર્વે અનુભવેલાના પુનઃ જ્ઞાનનો) વિષય કરાય છે તે શ્રીસદ્ગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ સવિનય નમસ્કાર હો. ૬

बाल्यादिष्वपि जाग्रदादिषु तथा सर्वास्ववस्थास्वपि,
व्यावृत्तास्वनुर्बतमानमहमित्यंतः स्फुरंतं सदा ।
स्वात्मानं प्रकटीकरोति भजतां यो भद्रया मुद्रया,
तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नमः इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૭ ॥

અર્થઃ—બાલ્યાદિક તેમજ જાગ્રદાદિક પરસ્પરભિન્ન તનમનની સર્વે અવસ્થાઓવિષે અનુવર્તમાન, (તે તે અવસ્થારૂપે પ્રતીત થતા,) અને “ હું છું ” એમ શરીરની અંતર સદા સ્ફુરવાવાળા પોતાના સ્વરૂપને અક્ષાપ્રીતિથી ભજન કરવાવાળાની મધ્યે જે બદ્રામુદ્રાવડે પ્રકટ કરે છે તે શ્રીસદ્ગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ વિનયપૂર્વક નમસ્કાર હો. ૭

बिभ्रं पश्यति कार्यकारणतया स्वस्वामिसंबन्धतः,
शिष्याचार्यतया तथैव पितृपुत्राद्यात्मना भेदतः ।
स्वप्ने जाग्रति वा य एष पुरुषो मायापरिभ्रामित-
स्तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नमः इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૮ ॥

અર્થ:—જે આ પુરુષ (જીવ) માયાવડે ચારે ગમથી બ્રાંતિને પામેલો અંતઃકરણની સ્વભાવસ્થાવિષે અથવા જાગૃત્વસ્થાવિષે કાર્ય-કારણભાવવડે, સ્વસ્થામિસંબંધવડે અને શિષ્યઆચાર્યભાવવડે તેમજ પિતાપુત્ર આદિ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપવડે ભે. થી આ વિશ્વને દેખે છે તે શ્રીસદ્ગુરુની મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ દીનભાવે નમસ્કાર હો. ૮

भूरंभांस्यनलोऽनिर्लोबरमहर्नाथो हिमांशुः पुषा—

नित्याभाति चराचरात्मकमिदं यस्यैव मूर्त्यष्टकम् ।

नान्यत् किंचन विद्यते विमृशतां यस्मात्परस्माद्विभो-

स्तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ९ ॥

અર્થ:—પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર અને પુરુષ (જીવ) એમ આ સ્થાવરજંગમરૂપ જે પરમાત્માની મૂર્તિનું અષ્ટક ભાંકોને જણાય છે, અને પરમાત્માનો વિચાર કરવાવાળા પુરુષને જે વિભુરૂપ પરમાત્માથી ભિન્ન બીજું કંઈ પણ અહીં વિદ્યમાન જણાતું નથી તે શ્રીસદ્ગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ સવિનય નમસ્કાર હો. ૯

सर्वात्मत्वमिति स्फुटीकृतमिदं यस्मादमुष्मिँस्तवे,

तेनास्य श्रवणात्तथार्थमननाद्धयानाच्च संकीर्तनात् ।

सर्वात्मत्वमहाविभूतिसहितं स्यादीश्वरत्वं स्वतः,

सिद्धयेत्तत्पुनरष्टधा परिणतं चैश्वर्यमव्याहतम् ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—જેથી આ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિસ્તોત્રમાં એમ આ જીવના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો સર્વાત્મભાવ સ્પષ્ટ કર્યો છે તે હેતુથી આ સ્તોત્રના અઢાપૂર્વક શ્રવણથી તથા આ સ્તોત્રના અર્થના મનનથી અને શ્રીદક્ષિણામૂર્તિના ધ્યાનથી તથા તેમના નામના સંકીર્તનથી બ્યાવહારિક

મહાવિશ્વતિસંહિત સર્વાત્મભાવરૂપ ઇશ્વરભાવ આપે. શુભ પ્રસન્ન કરનારા મનુષ્યને સ્વતઃસિદ્ધ થાય છે. વળી આ સ્તોત્રના પાઠ આદિ કરનારને સુદૃઢ ને મહાન્ પ્રયાદિ આઠ પ્રકારથી વિવર્તપરિણામને પામેલા બ્રહ્મરૂપ અદ્વૈત ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ પણ થાય છે. ૧૦

શેષક ક્ષોડાકો.

વટવિટપિસમીપે ભૂમિભાગે નિષળ્ળ,
સકલજનજનાનાં જ્ઞાનદાતારમારાત્ ।

ત્રિભુવનગુરુમીશં દક્ષિણામૂર્તિદેવં,
જનનમરણદુઃસ્વચ્છેદદક્ષં નમામિ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—કૈલાસપર્વતપર બ્રહ્મવટનામના રમણીય વડના વૃક્ષની સમીપમાં નીચેની ભૂમિના ભાગપર બેઠેલા, સર્વ જિજ્ઞાસુ મુનિજનોને કેવલ દયાથી બ્રહ્મજ્ઞાન દેનારા, ત્રણે કોડના પરમગુરુ, ઇશ્વર (જન્મતાન નિયંતા) ને જન્મમરણાદિરૂપ દુઃખોનો તુરંત નાશ કરવામાં અતિચતુ્ર શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને હું અદ્વાભક્તિથી નમસ્કાર કરું છું. ૧૧

ચિત્રં વટતરોમૂલે, વૃદ્ધાઃ શિષ્યા ગુરુર્યુવા ।

ગુરોસ્તુ મૌર્વં વ્યાખ્યાનં, શિષ્યાસ્તુ ચિત્રસંસયાઃ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—પૂર્વોક્ત વડના ઝાડના શ્રુતમાં વયોવૃદ્ધ શિષ્યો અને શ્રીદક્ષિણામૂર્તિરૂપ જીવાન ગુરુ સ્થિત છે; વળી તે સદ્ગુરુનું બ્રહ્મસુદ્રાઈ જ્ઞાન આપ્યાન છે, અને તેમના સનકાદિ શિષ્યો સંસારરહિત થયે છે એ બહુ આશ્ચર્યની વાત છે. ૧૨

ૐ નમઃ પ્રણવાર્ચાય, શુદ્ધજ્ઞાનૈકમૂર્તયે ।

ત્રિર્વિભાવ મનોતામ, દક્ષિણામૂર્તયે નમઃ ॥ ૧૩ ॥

